

zeti iskolák szoborral, emléktáblával örökíthetnék meg egykori igazgatóik emlékét. Időről időre felidézhetnék nemcsak a névadók, de a kiemelkedő tanáregyéniségek munkásságát is a diákok előtt. Az 1940-es évekig ez természetesen számított. A mai idősebb olvasó talán fölöslegesnek vélheti e kötetben a politikai események háttérének és következményeinek a részletezését, hiszen ezeket maga is átélte vagy a szülei visszaemlékezéseiből jól ismeri. De már a következő generációknak nem árt ismét elmondani azt, amin át estünk, aminek az utóhatását ma is nap mint nap érezzük.

A könyv megjelent, s most már saját „sorsát” éli. Bizony jó lett volna a szárnyra bocsátás előtt egy jószemű korrektor kezébe adni, aki a számítógépes hibákat, meg a nyelvi bizonytalanságokat is helyesbítse. A vesszők, a -ba/-ban ragok szabályszerű használata, a mind/mint, -kor/-kór helyes írása egy szakember közreműködését igényelte volna.

Az Unitárius Kollégium 1910-es évekből való képét és Márkos András Gálffy-fejszobrát kombináló könyvborító Jánosi Andrea sikeres munkája. A kötetnek ott a helye minden magyar tannyelvű iskolánk könyvtárában.

**Gaal György**

**Gaal György, Gránitz Miklós: Örök Házsongárd. Kolozsvár és sírkertje a századok sodrában. I–II. Pharma Press, Budapest, 2010.**

Ritkán adatik meg az életben, hogy fotóművészt irodalom- és művelődéstörténetessel, nagylelkű könyvkiadóval és igényes szerkesztővel hozzon össze a sors. „Páratlan vállalkozás”, s az eredmény: két impozáns kötet az erdélyi magyarság történetéről, a Város fölött virrasztó Házsongárdról. Emlékalbum, amelynek ihletett szerzői találon az *Örök Házsongárd* címet adták. Van valami sorsszerű ebben a címben, a „pusztuló múlton és fájó jelenen” felülkerekedett az Örök, mert „tört kövek és porladó kereszték”, düledező sírkövek fölött ott van a leírhatatlan, de mégiscsak megtapasztalható Örök. Gaal Györgynek és Gránitz Miklós-

nak, ha csak egy szempillantásnyira is, de sikerült felülkerekedni a múltó Időn. Nem hiszem, hogy pusztán a szerencsés véletlen működött közre abban, hogy a fotóművész a Házsongárd Alapítvány igazgatójával és önzetlen munkásával, Gergely Istvánné Tökés Erzsébettel találkozza megismerkedhetett Gaal Györggyel. A gondviselés útjai át- meg átszövik a Házsongárd apró ösvényeit, és e csodálatos szöttesben egymásra talált a temető sorsát szíven viselő Nagyasszony, a Művész, az Író, és a Könyvkiadó. Dávid Ferenc, a magyarországi Pharma Press Nyomdaipari Kft. ügyvezető igazgatója támogatása tette le lehetővé e csodálatos

emlékalbum megjelenését, a Város és a Temető történetét, és ebből született a századok sodrával szembeszálló szirt, az Örök Házsongárd.

A *Keresztény Magvető* olvasóinak talán nem kell bemutatni Gaal György irodalom- és művelődéstörténészt, hiszen az 1971-ben újraindított folyóiratnak most már ő a legrégebbi munkatársa. Kolozsvár múltjának és unitárius örökségünknek kiváló ismerője az *Örök Házsongárd*ban is közös múltunkat hozza közelebb. A két-kötetes album első része 264 oldalnyi terjedelemben a város történetével párhuzamosan 1850-ig mutatja be az eseményeket és azok egykori szereplőit. A kronologikus sorrendet követő város- és temetőtörténetet a kiváló fotókban elevenedik meg az olvasó előtt. A legnagyobb elismeréssel szólunk Gránitz Miklós művész ihletett és igényes teljesítményéről. Több mint félezer fénykép illusztrálja a két kötetet – több mint hatezer felvételtől kellett válogatni –, és mutatja meg azt a páratlan gazdagságot, ami mellett lehet, hogy évekig közömbösen haladtunk el. A korabeli metszetek, képeslapok, könyvek, plakátok, pénzérmék, portrék kötetbe emelése nagyszerű ötletnek bizonyult. Az unitárius olvasók szívet-lelkét is sokszor megsimogatja a fényképek vagy reprodukciók valamelyike. A *kincses város* címet viselő fejezetben, a 33. oldalon János Zsigmond és Izabella királyné portréi köszönnek ránk, a régiség szerelmesei pedig az unitári-

us fejedelem által veretett aranyforintokban is gyönyörködhetnek, mintegy felkészülve a következő oldalak adta meglepetésekre. A 34–35. oldalon bizonyára minden unitárius szívet megdobogtatja Körösfői-Kriesch Aladár jól ismert, az 1568. évi tordai országgyűlés magasztos pillanatát megragadó képe. Öntudatunkat erősítendő ugyanitt látható a kolozsvári unitárius templom előcsarnokában őrzött kerek kő márványtáblás feliratával. A fejezetek végén angol tartalmi összefoglaló olvasható, így remélhetőleg a nem magyar anyanyelvűek is haszonnal forgatják a kötetet. A *Házsongárdi sírkert megnyitása* című fejezettel kezdődően a szerző időrendben közli a legrégebbi sírfeliratokat, és szerencsés esetben ezek fényképmellékletét is láthatjuk. Hálával tartozunk a szerzőknek, hogy az Erdélyi Történelmi Nemzeti Múzeum lapidáriumába is „behatoltak”, és a még meglévő, de közönséges halandóknak évek óta zárolt kőtárban felvételeket készítettek. Gaal György igényességét dicséri, hogy az évszázadok során elpusztult sírkövek feliratát és művészettörténeti leírását is belefoglalta kötetébe, így lett Örök a Házsongárd. Elismerésre méltó a szerző, szerkesztők törekvése, hogy a jól kiválasztott lírai részekkel helikoni magasságokba emeljenek, hogy aztán a latin síriratok veretes magyar fordításával visszavisszahozzanak a mulandóság honába.

A 16. századi unitárius síriratok közül elsőként az Enyedi György püs-

pök emlékét őrző disztichonokat olvassuk. Sajnos a híres egyházfő sírköve nem maradt fenn, „ámde a híre s a jó neve fennmaradt, élni fog egyre, // Míg csak földünk él, míg csak a sarka forog” (Tóth István fordítása). 1599-ből való az a két felirat, amely Ádám István és Trauzner Kata két, csecsemőkorban elhunyt gyermekének – talán Dávid Ferenc vallásalapító unokáinak – emlékét őrizte meg. Sajnos ez a sírkő sem maradt fenn, csupán Nagyajtai Kovács István leírásából ismerjük.

Az erdélyi „első város” temetője című fejezet már több unitárius személyiség sírfeliratát és életrajzát közli. Az unitárius kollégiumban is tanító Stegmanok s a velük ellentétbe kerülő Köpeczi Beke Miklós szenior, az orvosként is kiemelkedő Csanádi Pál életpályája ebben a fejezetben kerül ismertetésre. Sírköveik nem maradtak fenn. Szerencsés véletlen, hogy Tolnai János egykori főbíró tumbája megmaradt. „Természetesen” ez sem az eredeti helyén, hanem az unitárius templomban figyelmezteti a látogatókat arra, hogy érdemes a „legbecsületesebben” eljárni a ránk bízottakban. Az egyetlen épségben megmaradt 17. századi koporsókó Járai Sámuel kolozsvári plébános emlékét őrzi. A Házsongárd Alapítvány gondoskodott arról, hogy a 13 sornyi latin disztichon olvasható legyen. Pauli István, Frank Ádám, Enyedi János, Nagysolymosi Koncz Boldizsár, Kmita András, Almási Gergely Mihály sírkövei megsemmisültek, csak

feliratukat ismerjük. A 17. század egy másik, épségben megmaradt ereszes sírköve Lachovius András lengyel papnak állít emléket. A 19. században egy temetőrendezéskor gazdátlanul nyilvánítták, szerencsére beszállították a templom kertjébe, majd 1924-ben a templom bal oldali kapuja mögötti előtérbe került. A 18. század unitáriusai közül elsőként az orvos iskolaigazgató Kolozsvári Dimién Pál sírját olvassuk. (Az unitárius iskolatörténet e jeles személyiségéről Gaal György tollából jelent meg részletes életrajz lapunk 2010/2. számában.) A fiatalon meghalt Gejza János is a kolozsvári unitárius orvosok sorába tartozott, az ő sírköve sem maradt fenn. Wissowáti András lengyel unitárius pap koporsókövének sem kedvezett a rohanó idő. Valamivel szerencsésebb osztályrészt jutott Szentábrahámi Lombárd Mihálynak. A Házsongárd Alapítvány restauráltatta sírfelirat jól olvasható. Az unitáriusok szemének, szívének, szájának tartott püspök sírját 1866-ban a teológiai ifjúság mentette meg az enyészettől. Április 20-án azzal a kéréssel fordultak az Egyházi Képviselő Tanácshoz, hogy a csaknem teljesen elsüllyedt koporsókövet emeljék ki, betűit, ha szükséges vésetessék újra, majd 31-én, a püspök halála évfordulóján tartsanak egy emlékünnepeket. A Tanács az utolsó kérés kivételével hozzájárult a kezdeményezéshez, de csaknem harminc esztendőbe tellett, míg a koporsókövet helyreállították. 1892-ben Hajós

János, az unitárius kollégium felügyelő gondnoka közbelépésére és anyagi támogatása mellett menekedett meg Szentábrahámi sírja a pusztulástól. A jól verselő, híres szónok, Gejza József tumbája nem volt ilyen szerencsés, feliratát Nagyajtai Kovács István örökítette meg. Márkos György teológiai tanár síremléke is már az enyészeté, a Molnos Dávidé szerencsésen megmenekült, és az unitárius templom előcsarnokában a Lachovius síremléke mellett hirdeti az egykori professzor nevét. Bölöni Farkas Sándor 2004-ben restaurált síremléke még az 1850 előtti korszak nagyjaihoz tartozik. Vele egy évben, 1842-ben halt meg Szentiváni Mihály is, az unitárius kollégium sokat ígérő, jó tollú diákja. Velük zárul az első kötet legjelesebb unitáriusainak sora. Természetesen nemcsak az unitáriusok emlékét őrzi az *Örök Házsongárd*, hanem lutheránusokét, reformátusokét és katolikusokét is.

A 352 oldalas második kötet a 19. század közepétől a 21. század hajnaláig veszi számba az erdélyi magyarság és a város nagy halottait. *Erdély központi városa* ismertetése után a temető 19. századi sorsát mutatják be a szerzők. Az arisztokrata családok sorában megismerkedünk a Jósikákkal, Bánffyakkal, az iktári és bethleni Bethlenekkel, a Rhédeyekkel, Kornisokkal, Beldiekkal, Mikókkal stb. A neves családokat az egykori városvezetők sora követi: Groisz Gusztáv, Gyergyai Ferenc, Albach Géza stb. A város kivá-

lóságainak bemutatása után az 1848-as honvédek sorakoznak fel az olvasó előtt: az unitárius Berde Mózsza kormánybiztos és alapítványtevő legendás alakja, majd az angoltól magyarrá lett orvos, író, szabadságharcos, az angol–magyar kapcsolatok ápolója, John Paget elevenedik meg szemünk előtt. Az 1872-ben alapított Tudományegyetem jeles professzorai között is ott találjuk az unitáriusokat: Berde Áron, Brassai Sámuel nemcsak az egyetem, de az egyház hírnevét is öregbítette. Az orvosok, újságírók, nyomdászok, lapszerkesztők, történészek, zeneszerzők és zenészek, színészek életútján át vezetnek végig a szerzők a 19. századon. A 128. oldallal kezdődően újból az unitáriusoké a szó. Teológiai tanárok és költők, püspökök, ügyvédek és művelődésszervezők életén át pillantunk be az unitárius egyház forradalmat követő évtizedeibe. Gránitz Miklós nem elégedett meg csak azzal, hogy lefényképezze a még meglévő sírköveket, hanem az Egyházi Képviselő Tanács termében lefényképezte jelesenink portréit is. Az utolsó, terjedelmes fejezet *A Házsongárdi temető a 20. században* címet kapta, s ebben a szerzők az előző fejezet rendjét követve az arisztokrácia, az egyetem, a művészet és művelődés 20. századi történetét ismertették. Külön alfejezet foglalkozik az egyre fogyatkozó műalkotásokkal. Keserűség tölti el az olvasót a városvezetés és a temetőgondnokság közös közömbössége láttán. A kötetzáró al-

fejezetek a történelmi keresztény felekezetek és a legismertebb izraeliták életpályáját villantják fel. Az unitáriusok fejezetét Ferencz József püspök vigyázó tekintete kíséri, de itt látjuk 20. századi püspökeink portréit is: a Boros Györgyét, Varga Béláét, Józán Miklósét, Kiss Elekét, Kovács Lajosét és Erdő Jánosét. A sort sajnós bővítenünk kell Szabó Árpád püspök nevével, aki 1996-tól 2008-ig állt egyházunk élén, majd nyugdíjba vonulása után nem sokkal ő is az Örök Házsongárd lakója lett. Nemcsak püspökeink, hanem a kollégium egykori tanárai, az egyházi központ tisztviselői, felügyelő és fő-

gondnokaink, Kolozsvár egykori lelkipásztorai is itt nyugosznak. A sportolókról és tornatanárokról szóló, utolsó résszel és a Házsongárd Alapítvány rövid ismertetőjével fejeződik be a második kötet.

Jókai Anna soraival ajánljuk e kötetet a *Keresztény Magvető* minden olvasójának: „Amíg emlékezünk, s amíg készek vagyunk meg is védeni az emlékeinket, van remény a reményre. Nem lehet olyan szuroksötét az éjszaka, hogy ne álmodjunk hajnal csillagával...”

**Kovács Sándor**

# ABSTRACTS

---

## **Elek Rezi: *The Unitarian Christian Ethical Evaluation of Positive and Negative Effects of Globalization***

Globalization is a process of interaction, connection and integration among the people, countries, and governments of different nations of the world, a process driven by international trade and investment and aided by information technology. This process has effects on the environment, on culture, on political systems, on economic development and prosperity, and on human physical well-being in societies around the world.

This process of globalization has speeded up dramatically in the last two decades as technological advances make it easier for people to travel, communicate, and do business internationally. Two major recent driving forces are advances in telecommunications infrastructure and the rise of the internet. In general, as economies become more connected to other economies, they have increased advantages but also increased disadvantages.

The study shows that globalization is deeply controversial, however. Proponents of globalization argue that it allows poor countries and their citizens to develop economically and raise their standards of living, while opponents of globalization claim that the creation of an unfettered international free market has benefited multinational corporations in the Western world at the expense of local enterprises, local cultures, and common people.

The author of the study tries to find a right balance between the positive and negative effects of globalization with the help of Christian values and responsibilities.

## **József Simon: *The Status of Philosophy in the Tradition of Transylvanian Antitrinitarianism – György Enyedi***

The role of philosophy in early modern Protestant thinking turns out to be quite ambivalent regarding the cultural trends of 16th and 17th centuries. It is obvious that the emergence of modern philosophy is tightly bound to the attitudes exercised by Protestants in the Netherlands and England at this period. However, these cultural attitudes were embedded in an antiphilosophical framework. This ambivalence cannot be eliminated since the main target of Protes-